

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ставлення людини до довкілля, з'ясування місця і ролі людини щодо природи набуває сьогодні великої практичної актуальності в усьому світі. На особливу увагу заслуговує екологічна освіта майбутніх учителів, високий рівень професійної підготовки якої є потенційною позитивною умовою масштабного впливу на формування екологічної культури школярів. Формування у студентів вищих педагогічних закладів глибоких переконань щодо необхідності природоохоронної діяльності викликане нагальною потребою української держави у кваліфікованих спеціалістах з екологічного виховання підрастаючого покоління.

В умовах сьогодення суспільство вступило у критичний період своєї історії – епоху екологічної кризи. У зв'язку з цим особливу увагу заслуговує проблема виховання екологічно грамотного, високоморального і здорового покоління, що повинна вирішуватися шляхом екологізації сучасної науки і освіти.

З огляду на зазначене, одним із пріоритетних напрямів вищих педагогічних навчальних закладів є формування системи освіти та підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі виховання екологічної культури й усвідомлення необхідності застосування здоров'язберігальних технологій.

Екологічна освіта – порівняно нова галузь педагогічної теорії і практики, метою якої є забезпечення реалізації таких принципових загальнодидактичних положень, як системність і систематичність, наступність і неперервність, гуманізація і науковість тощо.

Проблеми екологічного виховання та формування екологічної культури школярів були предметом досліджень як класиків педагогічної думки (В. Сухомлинський, К.Ушинський та ін.), так і сучасних учених (О.Бараш, Я.Габев, Г.Герасименко, С. Глазачов, І. Гордієнко, В.Горошенко, С.Дерябо, Н.Жестова, Б. Іоганзен, Л.Щенко, К.Корсак, П. Костенкова, А. Кузьмінський, І.Матрусов, Н.Мойсеюк, Е. Писарчук, О. Плахитник, А. Пономарьова, Л.Сахно, Н. Селіванова, А. Сидельковський, І.Суравегіна, Г.Ткачук, М. Фіцула, В.Ягулов, В.Ясвін та ін.), методистів (Н. Байбара, О.Біда, О. Варакута, О.Іванова, С. Івашенко, Н.Коваль, І.Коренева, О.Плахотип, Г.Пустовіт, О.Химинець та ін.).

Питання екологічної підготовки майбутніх учителів досліджувалися такими науковцями, як А. Ануфрієв, В.Борейко, Н.Грейда, В.Грубенко, О. Дорошко, В.Крисаченко, Т.Курашова, О.Листопад, Н. Лисенко, А. Міхєєв, Л.Сахно, В.Скребець, І.Суравегіна, О. Чернікова, М.Швед та ін.

Мета статті полягає у визначенні сутності понять "екологічне виховання", "екологічна культура" та шляхів підготовки майбутніх учителів початкової школи до здійснення діяльності з екологічного виховання молодших школярів під час фахової підготовки.

Термін "екологія" був уперше запропонований Е. Геккелем ще 1866 року. Сьогодні екологію розглядають у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні екологія розглядається як полідисциплінарна галузь знань про довкілля та сутність процесів її функціонування. У вузькому значенні – це багатогранна комплексна наука, коло завдань якої охоплює практично всі питання, пов'язані зі взаєминами людського суспільства та біосферою планети, а також із гармонізацією цих відносин [5].

В умовах сьогодення гостро постали перед людством екологічні проблеми: забруднення ґрунтів, повітря, водою токсичними відходами, вимирання десятків видів рослин та тварин, озонні діри, збереження генофонду та ін. Головною причиною усіх негараздів природи була і є людина. Не усвідомлюючи свого місця у навколишньому природному середовищі, вона шкодить насамперед собі, своїм нащадкам.

Важлива роль в екологічному вихованні школярів належить учителю. Особливо це стосується початкової школи, оскільки формувати екологічну культуру особистості необхідно з молодшого шкільного віку. Задля того, щоб на належному рівні здійснювати діяльність з формування екологічної культури, як складової загальної культури особистості, майбутні вчителі самі повинні бути екологічно освіченими.

У Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI ст.) акцентується на необхідності реалізації принципів екологічної освіти, що посилює інтегральну функцію навчальних предметів початкової школи. Саме в молодшій школі школярам необхідно дати початкові уявлення та знання про природу і людину як основу екологічної культури та створити умови для аналізу природного довкілля.

Згідно з Концепцією екологічної освіти України, екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура.

Головною метою екологічної освіти є оволодіння школярами науковими знаннями про довкілля, складні взаємозв'язки в природі, що склалися протягом тривалого історичного розвитку; формування знань і вмінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток інтелекту, творчої і ділової активності; розуміння сучасних проблем довкілля й усвідомлення їх актуальності для себе, рідного краю і всього людства; засвоєння народних традицій у взаємодіях людини з природою; формування екологічної свідомості та культури особистості, усвідомлення себе частиною природи.

Екологічна освіта, на думку О.Савченку, – це отримання знань за допомогою тих спеціалізованих предметів і дисциплін, що містять у назвах термін "екологія" і скеровані на вивчення живих істот із середовищем їх існування [6].

Інші вчені, зокрема Г.П. Пустовіт розглядають екологічну освіту з боку філософської, психолого-педагогічної концепцій і визначають її як неперервний процес засвоєння учнями знань, цінностей і понять, спрямований на осмислення і оцінку взаємозв'язків між людьми, їхньою культурою та довкіллям, що забезпечує поступовий розвиток навичок прийняття екологічно доцільних рішень, а також засвоєння відповідних правил поведінки в довкіллі. З огляду на це, продовжує науковець, завданнями екологічної освіти є:

- формування системи знань про природу. Тобто системна педагогічна діяльність, що спрямована на накопичення осмислених дієвих знань про довкілля. Це завдання є ключовим на теоретичному рівні засвоєння екологічних знань;

- розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей, що існують у природі (школа дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшого вивчення, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини в довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків та взаємозалежностей у природі тощо);

- формування позитивного ставлення до природи, норм поведінки у природі (це завдання є основою подальшого суб'єктивного усвідомлення учнем довкілля, як сукупності явищ і об'єктів у їх єдності і взаємозалежності. Суб'єктивне ставлення особистості до природи в цьому контексті розглядається як серцевина її суб'єктивного світу, де реальні й об'єктивні стосунки з природою обумовлюють сутність, кількісні і якісні показники її потреб і через процеси їх задоволення впливають на всю поведінку особистості);

- бажання зберігати і охороняти природу. Формування прагнень оберігати природне середовище, непримиримо ставитися до недбалого використання природи; накопичення знань та вмінь власними силами зберігати й охороняти природу [5].

Зауважимо, що в педагогіці наголошується не лише на екологічній освіті, а й на важливості екологічного виховання. Екологічне виховання покликане забезпечити підрастаюче покоління знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожній людині зокрема, сформувати розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина – частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за довкілля як національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі, є одним із пріоритетних напрямів виховання.

Характерною особливістю концепцій екологічного виховання різних педагогічних шкіл є аналіз впливу природи, її явищ і процесів на становлення особистості школяра – його соціальний, фізичний, інтелектуальний, художньо-естетичний розвиток. Представниками крайні-учасників Ради Взаємодопомоги було визначено такі принципи організації екологічного виховання, як-от:

- у процесі екологічного виховання слід враховувати взаємозв'язок глобального, національного та краєзнавчого підходів до розкриття екологічних проблем сучасності;

- екологічна освіта та виховання розглядаються як складова частина цілісного процесу виховання;

- забезпечення єдності інтелектуального й емоційного сприйняття довкілля та практичної діяльності по її поліпшенню та захисту від різних впливів на неї;

- збереження принципів систематичності, безперервності, міждисциплінарності у змісті й організації екологічної освіти і виховання [2].

Відтак, екологічна освіта і виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Натомість, як свідчать результати опитування вчителів початкової школи, ними, на жаль, приділяється недостатня увага роботі з дітьми молодшого шкільного віку з виховання почуття любові до природи, гармонії їхніх відносин з природою, формування екологічної культури, не зважаючи на те, що в законодавчих документах України про освіту екологічне виховання, формування екологічної культури особистості, усвідомлення дітьми себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі, є одним із пріоритетних напрямів виховання.

Як уже зазначалося, одним із пріоритетних завдань початкової школи є формування екологічної культури учнів, як складової загальної культури особистості. Екологічна культура учня, на думку О. Іванової, – це "сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів

взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності" [3, 41].

Екологічна культура особистості формується у процесі виховання і навчання. Об'єктивним показником екологічної культури є рівень спілкування людини з природою. Сприйняття природи допомагає особистості розвивати такі якості, як емоційність, життєрадісність, чутливе, уважне ставлення до всього живого.

Науковці (С.Дерябо, Б.Ясвін та ін.) розуміють екологічну культуру як цілісну систему, яка містить: екологічні знання; екологічні мислення; культуру вчинків; культуру екологічно виправданої поведінки, що характеризується ступенем перетворення екологічних знань, мислення, культури почуттів у щоденну норму вчинків [1].

О.Химинець визначає екологічну культуру як "засвоєння особистістю екологічних (природоохоронних) моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки" [7, 38]. Ми поділяємо твердження науковців, що структуру екологічної культури особистості складають знання, почуття, ставлення, поведінка, з огляду на це, змістом виховної роботи вчителя початкової школи з формування екологічної культури молодших учнів є формування у них системи екологічних знань, почуттів, ставлень, а також екологічної поведінки.

Формування екологічної культури, гармонійних відносин людини й природи посідає в Україні особливе місце. Чорнобильська катастрофа, високий рівень радіаційної, хімічної забрудненості довкілля привели до зростання захворюваності і смертності населення, скорочення тривалості життя, втрати величезної площі сільськогосподарських угідь, безповоротного зникнення окремих класів, родів та численних видів рослин і тварин і т. ін. З огляду на це, ставлення людини до природи розглядається як важлива громадянська характеристика особистості, формування якого повинно розпочинатися якомога раніше.

Особлива увага до екологічного виховання й формування екологічної культури школярів повинна приділятися в початковій школі, оскільки саме в молодшому шкільному віці здійснюється становлення особистості дитини як майбутнього громадянина нашої держави. Відтак, перед вищою школою постає завдання відповідної підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення такої діяльності з дітьми.

Натомість, як засвідчили результати опитування студентів, під час навчання в університеті питанням екологічного виховання й освіти надається недостатньо уваги. Так, на запитання: "На Вашу думку, що перешкоджає успішному формуванню екологічної культури в молодших школярів?" студенти відповіли по-різному: недостатня увага з боку вчителів до формування екологічної культури в учнів (32 %); стрімкий науково-технічний прогрес (25 %); відірваність людей від природи (43 %); недостатня кількість годин, що відводиться в навчальному процесі на вивчення основ екології (13 %); негативний приклад для дітей з боку дорослих у питаннях ставлення до природи, довкілля (53 %); неадекватний підхід держави до розв'язання екологічних проблем (8 %); не змогли дати відповідь 17 % респондентів.

При цьому, в ході бесіди з майбутніми учителями початкової школи студентами було з'ясовано, що вони недостатньо обізнані з тим, як здійснювати діяльність з екологічного виховання молодших школярів (48 %); бажали б отримати більше інформації щодо екологічних проблем Одещини (27 %); екологічних проблем інших країн – (34 %); проблем демографічного вибуху (12 %); екологічних катастроф (46 %); з питань екологічного права – 7 % та ін. Проте, було виявлено і таких студентів (23 %), які не відчувають потреби в додаткових екологічних знаннях.

Зазначимо також, що переважна більшість респондентів (79 %) однозначно констатували, що початково-виховний процес у вищому педагогічному навчальному закладі слабо орієнтований на їхню підготовку до здійснення діяльності з формування екологічної культури молодших школярів. На нашу думку, здебільшого це пов'язано з тим, що питання екології висвітлюються лише під час вивчення деяких дисциплін, зокрема "Основи екології", "Основи валеології", "Людина і світ" з методикою викладання, "Основи природознавства".

Уважаємо, що проблемі формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи повинна приділятися увага й під час викладання таких дисциплін, як "Історія педагогіки", "Теорія виховання", "Методика виховної роботи", "Охорона праці", "Охорона здоров'я", що забезпечить цілісність і системність у процесі набуття студентами знань, умінь і навичок культури екологічної поведінки, організації такої діяльності в майбутній професії, тим більше, що формування екологічної культури молодших школярів здійснюється у різноманітних видах діяльності: навчальній, трудовій, суспільно-корисній, особливо таких її видах, де учні поставлені в ситуації безпосереднього вияву турботи про природу та людину, надання допомоги і підтримки, захисту слабшого, молодшого, хворого і т. ін.

Г.Пустовіт наголошує на тому, що екологічна діяльність складається з двох рівноцінних компонентів: озброєння науковим знанням з охорони довкілля й організація відповідної трудової діяльності. При цьому школярі набувають певних трудових навичок, вчать раціонального природокористування, засвоюють основи колективної праці, дисциплінованості, взаєморозуміння [5].

На нашу думку, екологічна діяльність є одним із видів здоров'язберігаючої діяльності вчителя початкової школи, оскільки сприяє формуванню у молодших школярів здоров'язберігальних навичок і умінь:

- дбайливого ставлення до природи, поваги до українського народу (морально-духовне здоров'я);
- навички культурної поведінки, спільної роботи з іншими людьми, міжособистісного спілкування; побудови стосунків, виявлення співчуття (соціальне здоров'я);
- навички самоконтролю, самооцінки, самосвідомості, критичного мислення; прийняття рішень (психологічне здоров'я);
- навички рухової активності, загартування, правильної організації праці і відпочинку, здорового способу життя (фізичне здоров'я).

Особливе місце в підготовці майбутніх учителів до формування екологічної культури в молодших школярів посідає набуття ними знань, умінь і навичок організації та проведення позакласних і позашкільних виховних заходів екологічного спрямування. Нині відбувається інтенсивний процес становлення позакласної та позашкільної виховної роботи на національній основі, з урахуванням і використанням українських традицій, обрядів, ігор і забав.

З огляду на це, під час практичних занять з дисциплін "Загальні основи педагогіки", "Методика виховної роботи" за згодою викладачів проводилися у вигляді свят такі виховні заходи, як "Без верби і калини нема України", "Українські обереги", "Українська хата, піч і хліб", "Бабусині казки", "Зелений барвінок", "Мамин рушник" тощо, під час підготовки до яких студенти знайомилися з легендами, прислів'ями, приказками, загадками, які відображають надзвичайно широке використання рослин у народній обрядовості, побуті, фольклорі, дають змогу виділити одну з провідних ідей – надзвичайно шанобливе і дбайливе ставлення народу до природного середовища, розуміння своєї органічної єдності з ним, відчуття позитивного впливу природи на людський організм, тобто його етичні і правові норми.

Крім цього, на заняттях з "Методики викладання природознавства", "Основи екології", "Безпека життєдіяльності", "Людина і світ" з методикою викладання, "Методика вивчення валеології, основ безпеки життєдіяльності в початковій школі", спецкурсів "Основи культури здоров'я" та "Здоров'язберігаюча діяльність учителя початкової школи" використовувалися рольові і ділові ігри, проводилися фрагменти уроків, диспути, тренінги з екологічною спрямованістю, розроблялися сценарії проведення тематичних вечорів, що сприяло кращій обізнаності і підготовці майбутніх учителів до організації навчально-виховної і дозвілєвої роботи з молодшими школярами в майбутній професійній діяльності.

Підсумовуючи, ми доходимо висновку, що цілеспрямована робота з формування екологічної культури майбутніх учителів сприяє їхній підготовці до здійснення такої діяльності з молодшими школярами, як провідної діяльності в галузі здоров'язбереження й набуття дітьми здоров'язберігаючих умінь і навичок.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у визначенні загальної структури здоров'язберігаючої діяльності майбутніх учителів початкової школи, спрямованої на формування у молодших школярів здоров'язберігаючих умінь та навичок, а також розробці методики підготовки студентів факультетів початкового навчання до здійснення такої діяльності в умовах закладів початкової ланки освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дерябо С.Д.* Екологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, Б.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
2. *Дивосвіт природи Чернігівщини.* Книга 1. Зелений оксамит лісів: [навч. посіб. для вчителів] / Колектив авторів. – Чернігів, 2001. – 52 с.
3. *Іванова О.* Формування екологічної культури / О. Іванова // Початкова школа. – 1998. – № 8. – С. 40-42.
4. *Кисельов Ф.С.* Методика викладання природознавства в початкових класах / Ф.С.Кисельов. – К.: Вища школа, 1975. – 176 с.
5. *Пустовіт Г.П.* Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Г.П. Пустовіт. – Київ – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
6. *Савченко О.Я.* Дидактика початкової школи / О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 324 с.
7. *Химинець О.* Психолого-педагогічні основи екологічного виховання / О. Химинець // Початкова школа. – 1998. – № 4. – С.38-40.

Подано до редакції 14.06.10

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлюються питання екологічної освіти, формування екологічної культури в майбутніх учителів початкової школи; розкриваються форми і методи підготовки студентів до діяльності з екологічного виховання молодших школярів як провідної діяльності в галузі здоров'язбереження і набуття дітьми здоров'язберігальних умінь та навичок.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, підготовка майбутніх учителів початкових класів.

Б.Т. Долинский, В.В. Бощенко

**ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
РЕЗЮМЕ**

В статье освещаются вопросы экологического образования, формирования экологической культуры у будущих учителей начальной школы; раскрываются формы и методы подготовки студентов к осуществлению деятельности по экологическому воспитанию младших школьников как ведущей деятельности в области здоровьесбережения и приобретения детьми здоровьесберегающих умений и навыков.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое воспитание, подготовка будущих учителей начальных классов.

B.T. Dolinskiy, V.V. Boshchenko

**TRAINING FUTURE TEACHERS FOR ECOLOGICAL EDUCATION OF JUNIOR PUPILS
SUMMARY**

The article is dedicated to the issue of ecological education, formation of ecological culture of future primary school teachers; demonstrates forms and methods of students' training for ecological education of junior pupils as the leading activity in the field of health saving and children's acquiring health saving skills and abilities.

Keywords: ecological education, ecological culture, ecological upbringing, training of future primary school teachers.
